

TEMBUNG KRIYA TANGGAP ANDAHAN WONTEN ING NOVEL KUNARPA TAN BISA KANDHA ANGGITANIPUN SUPARTA BRATA

Sri Dwi Hartanti
11205241018

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken tembung kriya tanggap andahan wonten ing novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha Anggitanipun Suparta Brata*. Panaliten menika 1) ngandharaken jinis tembung kriya tanggap andahan, 2) ngandharaken wujud wuwuhan ingkang ndhapuk tembung kriya tanggap, 3) ngandharaken pandhapuking tembung kriya tanggap andahan, saha 4) ngandharaken teges tembung kriya tanggap andahan ing novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha*. Panaliten menika ngginakaken metode panaliten *deskriptif*. Sumber data panaliten inggih menika novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha Anggitanipun Suparta Brata*. Data ing panaliten wujudipun inggih menika tembung- tembung kriya tanggap andahan ingkang wonten novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha*. Caranipun ngempalaken data ngginakaken teknik maos saha nyerat. Pirantining panaliten inggih menika panaliti piyambak saha ngginakaken kertu data. Caranipun analisis mawi teknik *deskriptif*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih *validitas semantik*, wondene *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater*. Asiling panaliten menika ngandharaken jinis tembung kriya tanggap, wujud wuwuhan, pandhapuking, saha teges tembung kriya tanggap andahan. Jinis tembung kriya tanggap ingkang dipunpangguhaken wonten tiga inggih menika tembung kriya tanggap tandang, sananta, sambawa. Wujudipun wuwuhan tembung kriya tanggap andahan ingkang dipunpangguhaken inggih menika tembung kriya tanggap wujud tandang mawi ater-ater {di-}, {ka-}, {ke-} saha konfiks {di-/i}, {dak-/i}, {dak-/ake}, {tembung kriya tanggap wujud sananta mawi ater-ater {dak-}, saha konfiks {di-/ake}, {dak-/i}, {dak-/ake}, {dak-/ane}, {kok-/i}, saha {ka-/ake}, salajengipun tembung kriya tanggap jinis sambawa mawi ater-ater {di-}, {dak-}, {kok-} saha konfiks {di-/i}, {di-/ake}, {kok-/i}. Pandhapuking kadadosan saking tembung lingganipun + ater-ater utawi konfiks. Salajengipun teges tembung kriya tanggap andahan dipuntegesi kanthi dipungayutaken kaliyan konteks ukaranipun.

Pamijining tembung: tembung kriya tanggap andahan, ater-ater, konfiks, novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha*.

Abstract

This research has the aim to explain passive verb affixes in kunarpa tan bisa kandha novel written by suparta brata. This study is 1) explain the type of passive verb affixes 2) explain the form of passive verb affixes 3) explain the process of forming passive verb affixes and 4) explain the meaning of passive verb affixes in Kunarpa tan bisa kandha novel written by suparta brata. This

research uses descriptive method. Subject of research data is a novel *Kunarpa tan bisa kandha* written by suparta brata. The object of research is a form of Passive verbs affixes Techniques of collecting data using techniques of reading and writing. The research instrument used tool data card. Analysis of data using descriptive technique. Validity use semantic validity, while reliability is used intrarater reliability. The result of this studies are to explain the type of passive verb affixes, the form of passive verb affixes, the process of forming passive verb affixes and the meaning of passive verb affixes. The type of passive verb affixes which showed there were three, that is passive verb affixes tandang, sambawa and sananta. The form of passive verb affixes which showed there are passive verb affixes tandang form with afiks {di-}, {ka-}, {ke-} and konfiks {di-/i}, {dak-/i}, {dak-/ake}, passive verb sananta form with afiks {dak-}, and konfiks {di-/ake}, {dak-/i}, {dak-/ake}, {dak-/ane}, {kok-/i}, saha {ka-/ake}, the next is passive verb affixes sambawa form with afiks {di-}, {dak-}, {kok-} and konfiks {di-/i}, {di-/ake}, {kok-/i}. The process of word formation happened from the base word + afiks or konfiks. Furthermore, the meaning of passive verb affixes is defined by connected with sentence konteks.

Keywords: Passive verbs affixes, Afiks, Konfiks, Kunarpa tan Bisa Kandha Novels.

A. PURWAKA

Basa inggih menika satunggaling piranti kangge sesrawungan utawi *interaksi* tiyang kaliyan tiyang sanes. Kanthi nginakaken basa, manungsa menika saged ngandharaken gagasan dhateng tiyang sanes. Gagasaning manungsa menika saged kaandharaken kanthi ukara-ukara ingkang kadadosan saking reroncening tembung. Tembung inggih menika reroncening swanten ingkang gadhah teges. Tembung menika saged kaperang dados kathah miturut jinisipun. Salah satunggaling inggih menika tembung kriya. Tembung kriya menika wonten kalih jinisipun inggih menika tembung kriya tanduk saha tembung tanggap.

Panaliten menika namung naliti babagan tembung kriya tanggap andhahan ing salebeting karya sastra. Wonten ing cariyos salebeting karya sastra biasanipun

tembung kriya tanggap andhahan menika dipunginakaken kangge nedahaken tumindak utawi pakaryan. Tembung kriya tanggap andhahan menika tembung ingkang jejeripun dados sasaran.

Wonten ing panaliten menika panaliti ngginakaken *Novel Kunarpa tan Bisa Kandha* minangka objek panaliten. Panaliti ngginakaken novel kasebut amargi dereng wonten panaliten tumrap tembung kriya tanggap andhahan ing novel kasebut. Kajawi saking menika wonten ing novel kasebut kathah kapanggihaken tembung kriya tanggap andhahan.

B. GEGARAN TEORI

Morfologi menika saking basa *Yunani*, inggih menika gabungan antawisipun *morphe* ingkang tegesipun wujud saha *logos* ingkang tegesipun ngelmu. *Morfologi* menika dipunturunaken saking basa *Inggris* inggih menika cabang ngelmu basa

(*linguistik*) ingkang nyinau babagan *susunan* (perangan-perangan) tembung kanthi *gramatikal* (Mulyana, 2007: 5). Tuladhanipun inggih menika *diturokake*, tembung menika saking tembung *lingga turu* kawuwuhan *konfiks {di-}* saha *{-ake}*. Tembung *diturokake* gadhah teges ‘diselehake dipurih turu’ (Poerwodarminta, 1939: 616). Miturut Baeur wonten Nurhayati (2001: 1) ngandharaken morfologi boten namung ngandharaken wujuding tembung ananging ugi ngempalaken perangan ingkang dipunginakaken wonten ewah-ewahan wujud tembung. Mulyana (2007: 6) ngandharaken bilih morfologi inggih menika cabang *linguistik* ingkang ngrembag bab wujud tembung, ewah-ewahning tembung. Asiling ewah-ewahning tembung dhateng teges saha kelas tembung.

Saking pamanggih para ahli wonten inggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih *morfologi* minangka salah satunggaling ngelmi ingkang nyinaoni bab tembung, wujud tembung, proses pandhapuking tembung saha ewah-ewahning teges. Unsur pokok ingkang dados kajian *morfologi* inggih menika unsur pandhapuking tembung kadosta wuwuhan, tembung *lingga* saha cara anggenipun ngewahi tembung.

Panaliten menika badhe ngrembag proses morfologi ingkang dipunginakaken. *Proses morfologi* inggih menika *proses* pandhapuking tembung saking wujud aslinipun dados wujud sanes Ramlan (2001: 51). Menawi miturut Sudaryanto (1991: 15) *proses morfologi* inggih menika proses ewahing tembung

saking cara ewah-ewahan dumugi nuwuhaken teges enggal ingkang gadhah sipat *polimorfemis*. Gayut kaliyan menika Sudaryanto, dkk. wonten ing Mulyana (2007: 17) mratelakaken *proses morfologi* limrahipun dipunperang dados tiga inggih menika wuwuhan, tembung rangkep, saha kombinasi/tembung camboran. Saking andharan para ahli wonten nginggil saged dipundudut *proses morfologi* inggih menika *proses* pandhapuking tembung ingkang nuwuhaken teges tembung ingkang beda kaliyan wujud aslinipun. 1) Wuwuhan, wonten ing Basa Jawi, wuwuhan dipunbedakaken dados ater-ater, seselan, panambang saha *konfiks* Nurhayati (2001:8). Pamanggih Nurhayati menika boten beda tebih kaliyan pamanggihipun Mulyana. Mulyana (2007: 17) ngandharaken ndhapuk tembung wonten gangsal cara, inggih menika *prefiks* (ater-ater), *infiks* (seselan), *sufiks* (panambang), *konfiks* saha *afiks gabung*. 2) Tembung Rangkep miturut Wedhawati (2006: 41) *pengulangan* utawi tembung rangkep inggih menika *proses* pandhapuking tembung kanthi ngambali sedaya utawi saperangan tembung saking tembung *lingga*. 3) Tembung camboran inggih menika penggabungan kalih tembung utawi langkung ingkang wonten ing satunggal tembung enggal kanthi teges enggal (Ramlan, 1985: 69).

Tembung, miturut Wedhawati (2006: 37) tembung inggih menika *satuan lingual* ingkang langkung alit ing tata ukara. Sasangka (2001: 34) nggandharaken tembung inggih menika reroncening swara ingkang dipunwedharaken

saking lebeting lisan ingkang ngadhahi teges. Wujud tembung menika wonten sekawan ingih menika a) Tembung lingga, b) Tembung andhahan, c) Tembung rangkep, d) Tembung camboran.

Salajengipun inggih menika bab jinising tembung wonten panaliten menika kangge ngandharaken ewah-ewahaning teges tembung. Jinising tembung ing basa Jawi miturut Suhono kaliyan Padmosoekotjo (wonten ing Mulyana, 2007: 49) saha Sasangka (2001: 98) menika sami, inggih menika jinising tembung dipunperang dados sedasa. Jinising tembung badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

a. Tembung Aran

Tembung aran inggih menika tembung ingkang mratelakaken menapa kemawon ingkang kaanggep barang.

b. Tembung Kriya

Tembung kriya inggih menika tembung ingkang mratelakaken salah bawa utawa tandang gawe (verba tindakan). Tembung kriya dipunperang dados kalih, inggih menika tembung kriya tanduk saha tembung kriya tanggap.

c. Tembung Sifat

Tembung sifat utawi tembung watak utawi tembung kaanan inggih menika tembung ingkang saged mratelakaken kaanan utawi watak sawijining barang utawi bab. Tembung sifat saged dipunbedakaken dados kalih, inggih menika tembung watak saha tembung kaanan.

d. Tembung Katrangan

Tembung katrangan inggih menika tembung ingkang paring katrangan dhateng tembung sanes.

e. Tembung Sesulih

Tembung sesulih inggih menika tembung ingkang dipunginakaken minangka sesulih tiyang, barang, utawi menapa kemawon ingkang dipunanggep barang. Tembung sesulih menika wonten enem, inggih menika sesulih purusa, sesulih pandarbe, sesulih panuduh, sesulih pitakon, sesulih panyilah, saha sesulih sadhengah.

f. Tembung Wilangan

Tembung wilangan inggih menika tembung ingkang mratelakaken cacahipun barang. Tembung wilangan saged kangge ngetang cacahipun tiyang, kewan, barang, saha sawijining bab.

g. Tembung Panggandheng

Tembung panggandheng inggih menika tembung ingkang ginanipun kangge nggandhengaken ukara setunggal kaliyan ukara sanesipun supados ukara menika dados tambah dawa.

h. Tembung Ancer-Ancer

Tembung ancer-ancer inggih menika tembung ingkang ginanipun kangge ngancer-anceri papan utawi tembung aran.

i. Tembung Panyilah

Tembung panyilah inggih menika tembung ingkang dipunangge nyilahaken patrap, barang, utawi sawijining bab.

j. Tembung Panyeru

Tembung panyeru inggih menika tembung ingkang nggambaraken wedharing raos seneng, raos kaget, raos kuciwa, raos kagelan, raos susah, saha raos gumun.

Salajengipun bab ingkang badhe dipunrembag wonten panaliten menika bab tembung kriya tanggap andhahan.

1. Pangertosan Tembung kriya Tanggap

Tembung kriya tanggap inggih menika tembung kriya ingkang gadahi *subjeki* dados sasariipun, *penderita*, *pengalaman* utawi *peruntungan*. Tembung kriya tanggap inggih menika tembung kriya ingkang *subyekipun* dados *penderita*. Tembung kriya menika gadhah ciri- ciri ater-ater tripurusa (dak-, kok-, di-), ater-ater plus sufiks -i, -ake/-ke-, (dak-/kok-/di-..... -i/-ake/-ke), prefiks ka-, ke- saha infiks -in- (Mulyana, 2007: 48).

2. Jinis Tembung Kriya Tanggap

Jinising tembung kriya tanggap kaperang dados 3 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap inggih menika (Antunshono, 1956: 25-29).

a. Tembung Kriya Tanggap kалан na

Tanggap-ka saha tanggap-na menika kanggenipun namung wonten seratan kemawon, boten nate kaucap menawi nembe wicantenan. Tanggap ka ugi saged dados gegantinipun tanggap di, tuladhanipun: **kagawa** saking tembung lingga gawa, pikanthuk ater-ater ka saha menika tegesipun sami kaliyan tembung **digawa**. Tuladha sanesipun tembung tanggap na: tinabok, saking tembung lingga tabok pikanthuk seselan na utawi (-in-). Tanggap ka saha tanggap na ugi wonten 3 werna inggih menika: wantah, -i saha ke.

b. Tembung Kriya Tanggap Tandang

Tembung kriya tanggap tandang ingkang dibetahaken kangge tumandang nyambut damel. Tuladhanipun: tak etunge, tak garanane.

c. Tembung Kriya Tanggap Sananta

Tembung kriya tanggap sananta inggih menika nembe badhe nglampahi padamelan. Tuladhanipun: tak sregep, tak meneng, tak sumingkir.

d. Tembung Kriya Tanggap Sambawa

Tembung kriya tanggap sambawa inggih menika tembung ingkang nedahaken tumindak ingkang gadahi teges sanajan, saupami, pangajeng-ajeng, saha minangka kramanipun ukara pakon. Tuladhanipun: yen ora muntah, ora prelu **digawa** menyang rumah sakit.

3. Wujud Tembung Kriya Tanggap

a. Poerwadarminta wonten Sarining Parasastra Djawa (1953) ngandharaken wujud tembung kriya tanggap dados tigang wujud kados ing ngandhap menika.

- 1) Tembung kriya tanggap kanthi prefiks dak-, kok-, di-, saha tembung kriya tanggap kanthi dak-, kok-, di-, kanthi sufiks -i, -ake.
- 2) Tembung kriya tanggap kanthi prefiks ka-, saha tembung kriya kanthi prefiks ka- saha afiks -an, -ake.
- 3) Tembung kriya tanggap kanthi infiks -in-, saha tembung kriya tanggap kanthi panambang -an saha -ake.

b. Antunshono wonten Paramasatra Djawi (1953) ngandharaken wujud tembung kriya tanggap wonten tiga kados ing ngandhap menika.

- 1) Tanggap utama purusa kanthi prefiks dak- (tak-)
- 2) Tanggap madya purusa kanthi kok- (o)
- 3) Tanggap pratama purusa kanthi di-

Tembung tanggap menika ugi saged pikanthuk sufiks -i saha -ake, tuladhanipun; dakbalangi, koktulisake, dipangani (Arifin, 1976: 18). Sanesipun dak-, kok-, di-, pikanthuk wujud tembung kriya tanggap sanesipun inggih menika ka-saha -in-.

c. Sudaryanto wonten Tata Bahasa Baku Bahasa Jawa (1991) ngandharaken kalih inggih menika peran pasif saha kadar kapasifan. Wujud tanggap dipuntandai kanthi morfem afiks kados menika; di-, di-/ake, di-/i, ke-/an, ka-/ake, ka-, -in, -in-/an, tak-, tak-/i, tak-/ake, kok-/i, kok-, kok-/ake, -an, -en, saha -um.

Salajengipun teges tembung kriya tanggap menika dipunpadosi kanthi gayutaken kaliyan konteks ukaranipun saha kanthi teori teori ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika.

C. CARA PANALITEN

Panaliten menika kalebet panaliten deskriptif. Panaliten menika nginakaken metode deskriptif. Metode deskriptif wonten ing panaliten menika katindakaken kanthi ngandharaken data ingkang awujud tembung kriya tanggap andhahan ing ing NKTBK anggitanipun Suparto Brata.

Sumber *data* panaliten menika saking cariyos Jawi kanthi irah-irahan *Kunarpa Tan Bisa Kandha* anggitanipun Suparto Brata. Data wonten ing panaliten menika awujud tembung kriya tanggap andhahan. Cariyos menika dipunterbitaken Narasi 2009. Cariyos wonten ing bukunipun Suparto Brata cacahipun kaca wonten 171 kaca. Cariyos ingkang badhe dipunteliti

inggih menika saking kaca 5 dumugi 161.

Panaliten menika dipunlampahi kanthi ngginakaken cara ngempalaken *data* ingkang jumbuh kaliyan sumber *datanipun*. *Data* wonten panaliten menika dipunasilaken saking sumber seratan. Ngempalaken *data* saking sumber seratan ingkang dipunlampahi wonten panaliten menika inggih menika cara maos saha nyathet. Pirantining panaliten inggih menika kertu *data*.

Analisis *data* ing panaliten menika ngginakaken teknik *deskriptif*. Panaliti ngandharaken sedaya tembung kriya tanggap andhahan ingkang dipunpanggihaken salebeting novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha* anggitanipun Suparto Brata. Bab ingkang dipunandharaken inggih menika jinis, wujud, pandhapuking saha teges tembung kriya tanggap ingkang dipunpanggihaken salebeting novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha*.

Cara ngesahaken *data* panaliten menika caranipun ngesahaken *data* ngginakaken uji validitas saha uji reliabilitas. *Uji validitasdata* dipuntindakaken kanthi *proses* triangulasi teori, *teori* menika ngginakaken *triangulasi teori Morfologi* saha *Semantik*. *Triangulasi teori Morfologi* menika kangge nemtokaken keabsahanipun *data* ingkang gayut kaliyan jinis, wujud wuwuhan saha pandhapuking tembung kriya tanggap andhahan. Ngesahaken *data* ugi kanthi cara ndapuk pandhapuking inggih menika pandhapuking tembung lingga kanthi nyukani wuwuhan. Wondene *teori Semantik* dipunginakaken kangge

nemtokaken tegesipun tembung kriya tanggap andhahan.

D. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Asiling panaliten wonten ing panaliten awujud *data* tembung kriya tanggap andhahan wonten ing novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha* anggitanipun Suparto Brata. *Data* ingkang dipunpanggihaken salajengipun dipunkelompokaken miturut jinis, wujud wuwuhan, pandhapuking tembung, saha tegesipun tembung kriya tanggap andhahan salebeting *Novel Kunarpa Tan Bisa Kandha*.

1. Tembung Kriya Tanggap Andhahan Tandang

Adhedhasar teori ingkang dipunginakaken minangka landhesan tembung kriya tanggap wujud tandang tegesipun inggih menika nindakaken padamelan. Wonten ing novel *Kunarpa Tan Bisa Kandha*. Dipunpanggihaken pandhapuking tembung kriya tanggap wujud tandang. Pandhapuking tembung kriya wujud tandang kados ing ngandhap menika.

a. Tembung Kriya Tanggap Tandang mawi Ater-ater {di-}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater {di-}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater {di-} wonten ing novel NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Dadi Ibu mu terus **digotong** menyang kamare?”

“inggih. Para kakungan menika ingkang nggotong. Bapak, Mas Risang, Pras,

Jumblat, hehe.”(NKTBK/TKTA/53/2)

Saking pethikan *data* (2) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data digotong*. *Data digotong* menika kalebet tembung kriya tanggap tandang, amargi tembung **digotong** menika nedhahaken padamelan. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi tegesipun menika njunjung Jeng Tri wonten kamar ingkang dipuntindakaken para kakung. Kalebet tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater {di-} amargi tembung **digotong** asalipun saking {di-} + tembung lingga **gotong**. Tembung **gotong** menika minangka tembung lingga, wondene {di-} menika minangka *ater-ater*.

Tembung **gotong** tegesipun inggih menika mbekta apa-apa kajunjung dening tiyang kathah kados ing wujud dhasar. Salajengipun tembung **digotong** pikantuk ater-ater {di-} tegesipun dados dipunjunjung, amargi jejer dipunkengingi njunjung tiyang ingkang nembe semapat tumuju wonten ing kamar ingkang dipuntindakaken para kakung. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap tandang sanesipun kados ing ngandhap menika.

b. Tembung Kriya Tanggap Wujud Tandang Mawi *Konfiks* {dak-/ake}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap tandang mawi *konfiks* {dak-/ake}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap tandang mawi *konfiks* {dak-/ake} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Ngrokok. La, Panjenengan ki ngersakake rokok apa priye? Yen anu **daktukokake**, merek apa kersane?”(NKTBK/TKTA/27/32)

Saking pethikan *data* (32) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data* **daktukokake**. *Data* **daktukokake** menika kalebet tembung kriya tanggap tandang, amargi tembung **daktukokake** menika nedhahaken padamelan, amargi wonten konteks ukara yen anu daktukokake. Dados saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih wonten satunggal tiyang ingkang nglampahi padamelan inggih menika mundhutaken rokok kagem tiyang sanes. Kalebet tembung kriya tanggap wujud tandang mawi wuwuhan {dak-/-ake} amargi tembung **daktukokake** asalipun saking {dak-} + tembung lingga **tuku** + -ake. Tembung **tuku** menika minangka tembung lingga, wondene {dak-/-ake} menika minangka imbuhan bebarengan/ *konfiks* gayut kaliyan teoripun (Antunsuhono, 2001: 26).

Tembung **tuku** tegesipun inggih menika mundhut barang ananging tasih kenging dipuntuker. Salajengipun tembung **daktukokake** pikantuk imbuhan bebarengan {dak-/-ake} tegesipun satunggaling tiyang ingkang nglampahi padamelan inggih menika mundhutaken rokok kagem tiyang sanes kados menapa ingkang dipuntedhahaken wonten wujud dhasar. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap tandang sanesipun kados ing ngandhap menika. Menika wau

tembung kriya tanggap tandang mawi *ater-ater* saha *konfiks* ingkang sampun dipuntedhahaken wonten ing nginggil. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap wujud sananta kados ing ngandhap menika.

c. Tembung Kriya Tanggap Tandang mawi Ater- ater {ka-}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater {ka-}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap tandang mawi *ater-ater* {ka-} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Ngerti wae, yakuwi sing nulis kitir kuwi ! ngaku pedagang sapi saka Curahsawo, wetan Probolingga. Kaya kang **katulis** ing kitir kuwi, dheweke bengi iki wis ngleksanani tugase, mrejaya Mbakyu Tri aliyas Nyonya Sulun Prabu, Ibune Pipin.”(NKTBK/TKTA/150/96)

Saking pethikan *data* (96) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data* **katulis**. *Data* **katulis** menika kalebet tembung kriya tanggap tandang amargi tembung **katulis** menika gadhah teges nindakaken padamelan sampun nyerat. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang nyerat wonten ing kitir kados ingkang wujud dhasaripun. Kalebet tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater {ka-} amargi tembung **katulis** asalipun saking {ka-} + tembung lingga **tulis**. Tembung **tulis** menika minangka tembung lingga, wondene {ka-} menika minangka kalebet *ater-ater*

gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 16).

Tembung **tulis** tegesipun seratan wonten ing dluwang. Salajengipun tembung **katulis** pikantuk ater-ater {ka-} tegesipun jejer tiyang menika nyerat seratan wonten ing kitir kados ingkang wujud dhasaripun. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap tandang sanesipun kados ing ngandhap menika.

2. Tembung Kriya Tanggap Andahan Sananta

Adhedhasar teori ingkang dipunginakaken minangka landhesan tembung kriya tanggap wujud sananta tegesipun inggih menika badhe nindakaken padamelan kados menapa ingkang dipunsebataken wonten ing wujud lingganipun. Wonten ing NKTBK. Dipunpanggihaken pandhapuking tembung kriya tanggap wujud tandang. Pandhapuking tembung kriya wujud sananta kados ing ngandhap menika.

a. Tembung Kriya Tanggap Sananta Mawi *Konfiks* {di-/-ake}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap sananta mawi *konfiks* {di-/-ake}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sananta mawi *konfiks* {di-/-ake} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Ndang **dilapurake** apa ngenteni mengko yen ana bukti-bukti liya tutuge?”. (NKTBK/TKTA/18/23)

Saking pethikan *data* (23) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data dilapurake*. *Data dilapurake* menika kalebet tembung kriya

tanggap sananta, amargi tembung **dilapurake** menika gadhah teges badhe nindakaken padamelan menapa ingkang dipunsebutaken wonten wujud lingganipun. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika badhe nglampahi padamelan inggih menika tiyang badhe ngaturaken perkara marang ingkang berwajib. Kalebet tembung kriya tanggap wujud sananta mawi wuwuhan {di-/-ake} amargi tembung **dilapurake** asalipun saking {di-} + tembung lingga **lapur** + -ake. Tembung **lapur** menika minangka tembung lingga, wondene {di-/-ake} menika minangka imbuhan bebarengan/*konfiks* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 34).

Tembung **lapur** tegesipun inggih menika ngaturake perkara marang ingkang *berwajib*. Salajengipun tembung **dilapurake** pikantuk imbuhan bebarengan {dak-/-i} tegesipun menika ngaturake perkara dening kepolisian kados menapa ingkang dipuntedhahaken wonten wujud lingganipun. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap wujud sananta sanesipun kados ing ngandhap menika.

b. Tembung Kriya Tanggap Sananta Mawi *Konfiks* {dak-/-i}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap sananta mawi *konfiks* {dak-/-i}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sananta mawi *konfiks* {dak-/-i} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Mula banjur wae **daklunasi** cicilan omah iki marang Mas Dwika. Sakiki omah iki wis

dadi duwekku, sertifikate ya wis dakurus pisan, atas namaku.”(NKTBK/TKTA/14/18)

Saking pethikan *data* (18) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data* **daklunasi**. *Data* **daklunasi** menika kalebet tembung kriya tanggap sananta, amargi tembung **daklunasi** menika gadhah teges badhe nindakaken padamelan menapa ingkang dipunsebutaken wonten wujud lingganipun. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika badhe nglampahi padamelan inggih menika tiyang badhe ngesahi utawi ngrampungci cilan griyanipun. Kalebet tembung kriya tanggap wujud sananta mawi wuwuhan {dak-/i} amargi tembung **daklunasi** asalipun saking {dak-} + tembung lingga **lunas** + {-i}. Tembung **lunas** menika minangka tembung lingga, wondene {dak-/i} menika *bebarengan/ konfiks* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 34).

Tembung **lunas** tegesipun inggih menika ngesahi utawi ngrampungci. Salajengipun tembung **daklunasi** pikantuk *imbuhan bebarengan* {dak-/i} tegesipun menika badhe ngesahi utawi ngerampungci cilanipun griya dening tiyang sanes kados menapa ingkang dipuntedhahaken wonten wujud lingganipun.

c. Tembung Kriya Tanggap Sananta Mawi Konfiks {kok-/i}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten- pinten tembung lriya tanggap sananta mawi *konfiks* {kok-/i}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sananta mawi *konfiks*

{kok-/i} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Kowe rerasan ngono marang Manik mau, nalika **koktemoni** ing kamar?”(NKTBK/TKTA/87/82)

Saking pethikan *data* (13) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data* **koktemoni**. *Data* **koktemoni** menika kalebet tembung kriya tanggap wujud sananta, amargi tembung **koktemoni** menika gadhah teges badhe nindakaken padamelan menapa ingkang dipunsebutaken wonten wujud lingganipun. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika kepanggih tiyang sanes wonten ing kamar. Kalebet tembung kriya tanggap wujud sananta mawi wuwuhan {kok-/i} amargi tembung **koktemoni** asalipun saking {kok-/i} + tembung lingga **temu**. Tembung **temu** menika minangka tembung lingga, wondene {kok-/i} menika minangka kalebet *imbuhan bebarengan* utawi *konfiks* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 36).

Tembung **temu** tegesipun inggih menika kepanggih utawi kepetuk. Salajengipun tembung **koktemoni** pikantuk *imbuhan bebarengan* {kok-/i} tegesipun jejer tumindak tiyang menika kepanggih kaliyan tiyang sanes wonten ing kamar kados menapa ingkang dipunedhahaken wonten wujud dhasaripun. Menika wau tembung kriya tanggap sananta mawi *ater-ater* saha *konfiks* ingkang sampun dipunedhahaken wonten ing nginggil.

3. Tembung Kriya Tanggap Andahan Sambawa

Adhedhasar teori ingkang dipunginakaken minangka landhesan tembung kriya tanggap wujud sambawaingkang gadhah tegesi sanajan, saupami utawi umpama, ngarep-arep saha gadhah teges pamuji utawi pangajeng-anjeng. Wonten ingNKTBK. Dipunpanggihaken pandhapuking tembung kriya tanggap sambawa. Pandhapuking tembung kriya sambawa kados ing ngandhap menika.

a. Tembung Kriya Tanggap Sambawa Mawi *Ater-ater* {di-}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap sambawa mawi *ater-ater* {di-}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sambawa mawi *ater-ater* {di-} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Jare mengko yen ora muntah Insya Allah ora pa-pa, ora perlu **digawa** menyang rumah sakit.”(NKTBK/TKTA/7/1)

Saking pethikan *data* (1) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data digawa*. *Data digawa* menika kalebet tembung kriya tanggap wujud sambawa, amargi tembung **digawa** menika gadhah teges saupami wonten ing konteks ukara dipunpanggihaken yen ora muntah Insya Allah ora pa-pa. Dados saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika mbekta tiyang sanes wonten ing griya sakit saupami tasih muntah kados ingkang wujud lingganipun. Kalebet tembung kriya tanggap wujud sambawa mawi wuwuhan {di-} amargi tembung **digawa** asalipun saking {di-} + tembung lingga **gawa**. Tembung **gawa** menika minangka

tembung lingga, wondene {di-} menika minangka kalebet *ater-ater* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 16).

Tembung **gawa** tegesipun inggih menika mbekta. Salajengipun tembung **digawa** pikantuk *ater-ater* {di-} tegesipun menika mbekta tiyang sanes wonten ing griya sakit saupami tasih muntah kados ingkang wujud lingganipun. Salajengipun pandhapuking tembung kriya tanggap sambawa sanesipun kados ing ngandhap menika.

b. Tembung Kriya Tanggap Sambawa Mawi *Konfiks* {di-/ake}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap sambawa mawi *konfiks* {di-/ake}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sambawa mawi *konfiks* {di-/ake} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Sakdurunge Nyonya Sulun genah tiwas marga **dijorogake** ing jedhing, wong kuwi iseh ora lunga, isih nglibet ing kono. Inceng-inceng ing njaban jendhela lan rokokan barang lan lagi lunga bareng Nyonya Sulun wis genah tiwas”. (NKTBK/TKTA/17/22)

Saking pethikan *data* (22) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data dijorogake*. *Data dijorogake* menika kalebet tembung kriya tanggap sambawa, amargi tembung **dijorogake** menika gadhah teges saupami. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika seda amargi dipunjoroake kaliyan tiyang sanes wonten ing jedhing saupami boten dipunjorogaken boten bakalana seda

kados ingkang wujud dhasaripun. Kalebet tembung kriya tanggap wujud sambawa mawi wuwuhan {di-/-ake} amargi tembung **dijorogake** asalipun saking {di-} + tembung lingga **gorog** + {-ake}. Tembung **gorog** menika minangka tembung lingga, wondene {di-/-ake} menika minangka *konfiks* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 16).

Tembung **gorog** tegesipun inggih menika disodhokake kanthi nginakaken asta. Salajengipun tembung **dijorogake** pikantuk imbuhan bebarengan {di-/-ake} tegesipun tiyang menika seda amargi dipunjoroake kaliyan tiyang sanes wonten ing jedhing saumpami boten dipunjorogaken boten bakalana seda kados ingkang wujud dhasaripun.

a. Tembung Kriya Tanggap Sambawa Mawi Ater-ater {dak-}

Ing salebeting NKTBK menika saged dipunpanggihaken mapinten-pinten tembung kriya tanggap sambawa mawi ater-ater {dak-}. Salah satunggaling tembung kriya tanggap sambawa mawi *ater-ater* {dak-} wonten ing NKTBK kados pethikan ing ngandhap menika.

“Nanging, **dakbayar** lunas ya! Agek limang taun kepungkur, nalika tantiyem saka panggaweanku akeh”.
(NKTBK/TKTA/13/17)

Saking pethikan *data* (17) ing nginggil saged dipunpanggihaken *data* **dakbayar**. *Data* **dakbayar** menika kalebet tembung kriya tanggap sambawa, amargi tembung **dakbayar** menika gadhah teges sanajan. Saking konteks ukara saged dipunmangertosi bilih tiyang menika sampun bayar lunas sanajan nembe gangsal taun kepungkur kados ingkang wujud dhasaripun. Kalebet

tembung kriya tanggap sambawa mawi wuwuhan {dak-} amargi tembung **dakbayar** asalipun saking {dak-} + tembung lingga **bayar**. Tembung **bayar** menika minangka tembung lingga, wondene {dak-} menika minangka kalebet *ater-ater* gayut kaliyan teorinipun (Nurhayati, 2001: 16)..

Tembung **bayar** tegesipun maringi artos kangge panjering utang. Salajengipun tembung **dakbayar** pikantuk ater-ater {dak-} tegesipun tiyang menika maringi artos kangge panjering utang kaliyan tiyang sanes kados ingkang wujud dhasaripun.

E. DUDUTAN

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan ingkang sampun katindakaken ngengingi tembung kriya tanggap andahan wonten ing novel Kunarpa Tan Bisa Kandha saged kadamel dudutan. Dudutan saking asiling panaliten saha pirembagan wonten ing ngandhap menika.

1. Tembung kriya tanggap andahan menika saged dipunperang dados tiga jinisipun antawisipun inggih menika tembung kriya tanggap tandang, tembung kriya sananta, saha tembung kriya sambawa.
2. Tembung kriya tanggap menika saged dipunperang dados wujud wuwuhan ingkang dipunpanggihaken wonten ing panaliten inggih menika tembung kriya tanggap andahan mawi ater-ater, tembung kriya tanggap andahan mawi *imbuhan bebarengan* utawi *konfiks*.
3. Tembung kriya tanggap tandang mawi ater-ater ingkang dipunpanggihaken wonten ing

- panaliten inggih menika {di-}.
Tembung kriya tanggap tandang
mawi *konfiks* ingkang
dipunpanggihaken inggih
menika {di-}, {dak-/i}, {dak-/
ake}, {ka-}, {ke-}.
4. Tembung kriya tanggap sananta
mawi ater-ater ingkang
dipunpanggihaken wonten ing
panaliten inggih menika {dak-}.
Tembung kriya tanggap sananta
mawi *konfiks* ingkang
dipunpanggihaken inggih menika
{di-/ake}, {dak-/i}, {dak-/
ake}, {dak-/ane}, {kok-/i}.
 5. Tembung kriya tanggap
sambawa mawi ater-ater ingkang
dipunpanggihaken wonten ing
panaliten inggih menika {di-},
{dak-}, {kok-}. Tembung kriya
tanggap sananta mawi *konfiks*
ingkang dipunpanggihaken inggih
menika {di-/i}, {di-/ake},
{kok-/i}, {ka-/ake}.
 6. Ing panaliten menika ugi
dipunpanggihaken mapinten
pinten teges saking tembung
kriya tanggap andahan. Teges
saged dipunpanggihaken kanthi
cara mirsani saking *konteks*
ukaranipun saha *teori*.

KAPUSTAKAN

- Antunshono. 1953. *Reringkesaning
Paramasastra Djawa*. Yogya:
Hien Hoo Sing
- Arifin, Syamsul, dkk. 1996. *Kalimat
Pasif Dalam Bahasa Jawa*.
Yogyakarta: Bagian Proyek
Pembinaan Bahasa dan Sastra
Indonesia.
- Brata, Suparto. 1991. *Kunarpa Tan
Bisa Kandha*. Yogyakarta: Narasi.
- Mulyana. 2007. *Morfologi Bahasa
Jawa*. Yogyakarta: Kanwa
Publisher.
- Nurhayati, Endang. 2001. *Morfologi
Bahasa Jawa*. Yogyakarta:
Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939.
Baoesastra Djawa.
Ngayogyakarta: J. B. Wolters'
Uitgevers Maatschappij.
- Ramlan, M.H. 1985. *Ilmu Bahasa
Indonesia Morfologi Suatu
Tinjauan Deskriptif*.
Yogyakarta: C.V. Karyono.
- Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu.
2001. *Paramasastra Gagrag
Anyar Basa Jawa*. Jakarta:
Yayasan Paramalingua.
- Sudaryanto. 1991. *Tata Bahasa Baku
Bahasa-Jawa*. Yogyakarta:
Duta Wacana University Press.
- Tim Tugas Akhir Fakultas. 2013.
Panduan Tugas Akhir.
Yogyakarta: Fakultas Bahasa
dan Seni Universitas Negeri
Yogyakarta.
- Wedhawati. 2006. *Tata Bahasa Jawa
Mutakhir (Edisi Revisi)*.
Yogyakarta: Kanisius.